

הוויכוח על המשטר הרומי: העם, האליטה ומה שביניהם

כל תלמיד בית-ספר יודע ומשנן, כי יוון האתונאית הייתה ערש הדמוקרטיה. אולם האם היה יסוד דמוקרטי גם במשטר של הרפובליקה הרומית? האם היה זה משטר ממוזג, כתיאורו של פוליביוס? או שמא הייתה הרפובליקה נתונה לשלטון ללא מצרים של האוליגרכיה? אלכסנדר יעקובסון סוקר את הוויכוחים המתנהלים בין היסטוריונים בעניין זה, ויכוחים שיש להם חשיבות גם לגבי משטרים אחרים בתולדות המערב. פעמים רבות, הוא מסביר, הצליח העם לבטא את רצונותיו ולהשיג תיקונים שהיטיבו עמו באמצעות "אצילים רדיקליים", שניצלו את היוקרה של מעמדם אך פעלו נגד האינטרסים של האליטה השלטת; ומכל מקום, חרף עוצמתו הרבה של המעמד השליט, בני האליטה הסנטוריאלי לא יכלו להתעלם לחלוטין מרצונותיו של העם.

פתח דבר: היסטוריה עתיקה בישראל

החוקרים במדעי הרוח אינם אוהבים להודות בכך, אבל לעתים קרובות הם חשים צורך להוכיח את הרלבנטיות של תחום עיסוקם לחברה שבה הם חיים. הביטוי "היסטוריה עתיקה" נשמע, כמעט מעצם הגדרתו, רחוק ובלתי-רלבנטי. דבר נוסף שהיסטוריונים של העולם המערבי, מכל הסוגים, נתבעים תדיר להוכיח בימינו הוא, שהם אינם לוקים בגישה אירופוצנטרית המתעלמת מכל מה שנמצא מחוץ למערב או מזלזלת בו. לבסוף, רבים מההיסטוריונים של העולם הקרוי במסורת המערבית "קלסי", כלומר זה היווני-הרומי, חשודים לפעמים בפרובינציאליות, כיוון שאלה מהם החיים בארצות שהיו פעם פריפריה של עולם זה, ובשלב מסוים הפכו לפרובינציות של האימפריה הרומית, נוטים במקרים רבים לעסוק בהיסטוריה המקומית של ארצותיהם.

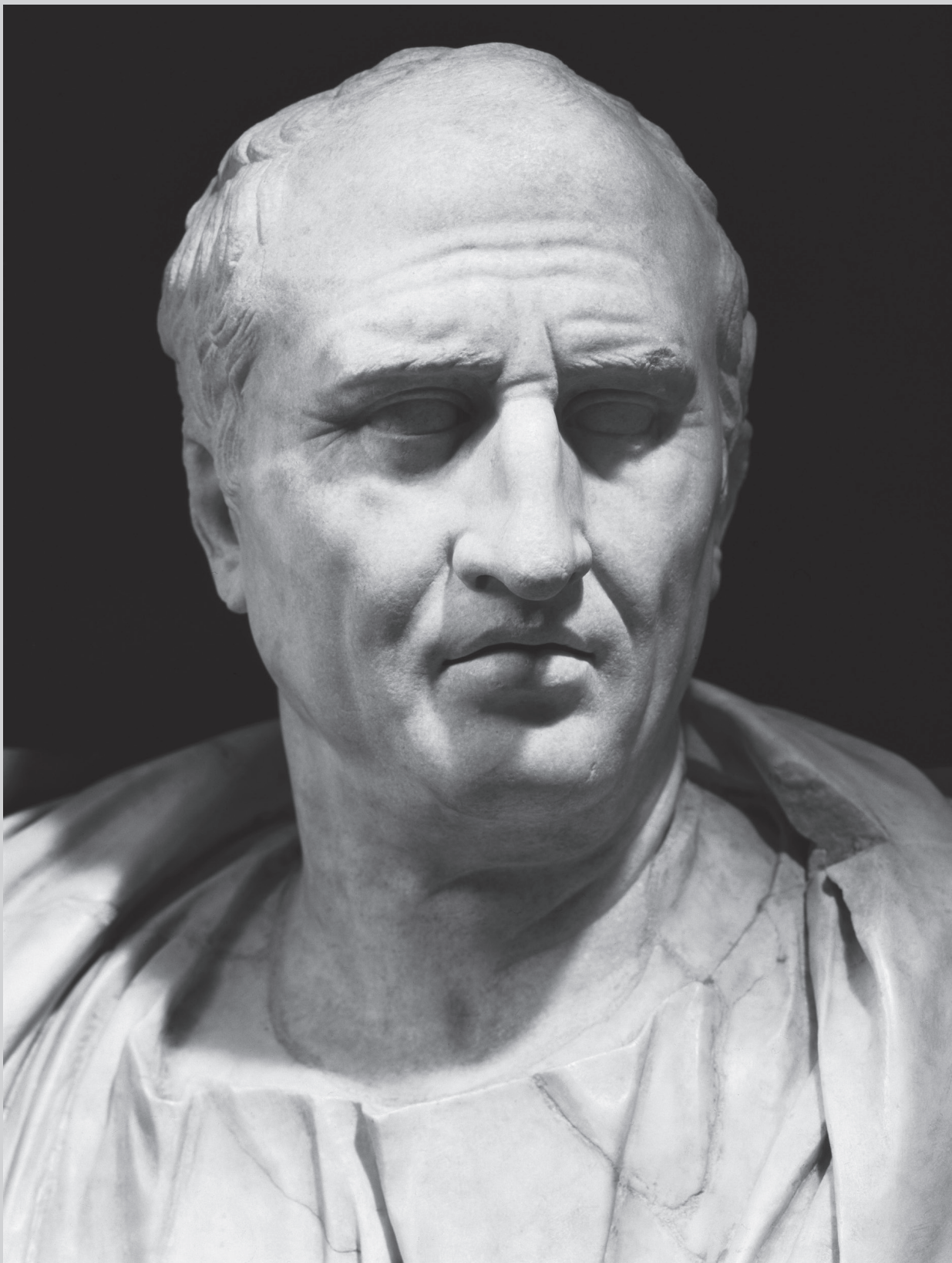
אולם האמת היא, שלימודי העולם הקלסי בישראל הם ההפך הגמור מכל מה שנאמר לעיל. העולם היווני-הרומי

פרופסור אלכסנדר יעקובסון מלמד היסטוריה עתיקה באוניברסיטה העברית בירושלים. ספרו על הבחירות ברומא התפרסם בשטוטגרט בשנת 1999. ספר שחיבר יחד עם אמנון רובינשטיין, **ישראל ומשפחת העמים: מדינת לאום יהודית וחזיונות האדם**, תל-אביב: הוצאת שוקן, 2003, ראה אור גם בצרפתית ובאנגלית.

יא"ל: yakobsona@mscc.huji.ac.il

היה עולם חוצה-יבשות, עולם של אירופה, אסיה וצפון-אפריקה. העיסוק ביחסי הגומלין בין תרבויות שונות הוא בלב-לבו של תחום מחקרי זה. באשר לפרובינציאליות – הרי חקר העם היהודי והארץ באותה תקופה (ימי הבית השני וימי המשנה והתלמוד, כפי שהם ידועים בתולדות עם ישראל), חקר העולם היווני-הרומי וחקר הנצרות הקדומה שלובים יחדיו וכרוכים זה בזה ללא הפרד. דברים שקרו ביהודה ובפזורה היהודית היו בעלי חשיבות רבה בשעתם, במושגי "העולם הגדול", והם נראים חשובים עוד יותר בפרספקטיבה היסטורית. בין שחוקרי העולם הקלסי בישראל עוסקים בנושאים "מקומיים", ובין שהם עוסקים במה שקרה במרכזי התרבות הקלסית וביחסי הגומלין בין שני התחומים – הם תמיד עוסקים בשאלות שבלב המחקר על העולם הקלסי ותרבותו. באשר לשאלת הרלבנטיות לימינו – רצוי לא להעלות שאלה כזאת כאשר דנים בעבר (או בכל תחום של מדעי הרוח) באופן ישיר ובוטה מדי. התועלת הצומחת מהעיסוק במדעי הרוח אמורה להיות מסוג כללי יותר ומידי פחות. אולם כאשר אנו סוקרים את הנושאים המעסיקים את חוקרי העולם הקלסי בישראל, ברור כי אלה נושאים שהסכנה הכרוכה בעיסוק בהם, אם בכלל, היא סכנה של עודף רלבנטיות ולא של מחסור בה. מחקר טוב יודע לנטרל סכנות כאלה ולשאוב השראה מאנלוגיות מודרניות בלי להשתעבד להן.

הדמוקרטיה העתיקה והוויכוח המודרני עליה הם אחד הנושאים האלה. כאשר אנו אומרים "דמוקרטיה" בעולם

קיקרו (Cicero), פרוטומה מהמאה הראשונה לפני הספירה

העתיק, באופן טבעי אנו חושבים על אתונה. אולם האם מושג זה חל במידה כלשהי גם על הרפובליקה הרומית? ידוע שלא היה זה משטר דמוקרטי. אבל האם היה למשטר המורכב ששרר בה, שעל טבעו המדויק נטוש ויכוח בין החוקרים, היבט שאפשר לכנותו דמוקרטי?

“המשטר הממוזג” ברומא: פוליביוס, מבקריו ומבקרי מבקריו

דורות של תלמידי שנה א בחוגים להיסטוריה במקומות רבים בעולם למדו את הטקסט המפורסם של פוליביוס מתוך הספר השישי שלו. פוליביוס מתאר את המשטר ברפובליקה הרומית – שהיה, לטענתו, סוד כוחה של רומא – כ”משטר ממוזג” המשלב באופן מאוזן והרמוני בין שלושה יסודות: היסוד המלוכני (המיוצג על-ידי שני הקונסולים), היסוד האריסטוקרטי (הסנאט) והיסוד הדמוקרטי (העם באספותיו). באותם שיעורים עצמם למדו התלמידים לרוב, כי עם כל הכבוד לפוליביוס, התאוריה שלו מוטעית מיסודה. לאמתו של דבר, כך לימדו אותם מוריהם, השלטון ברפובליקה הרומית היה אוליגרכי – או אריסטוקרטי, אם רוצים להשתמש במונח מנומס יותר. מכל מקום, היה זה שלטונה של האליטה החברתית והפוליטית ברומא, שיוצג על-ידי הסנאט. הליבה הפנימית של אליטה זו הייתה מורכבת ממשפחות האצולה, שכללו את אצולת הייחוס הישנה, הפטריקים, ובנוסף על כך, מאז השיגו הפלבאים את הזכות להיבחר למשרות, גם את המשפחות הפלבאיות שהגיעו למשרה הגבוהה ביותר, הקונסולאט. הסנאט, שהורכב מנושאי משרות לשעבר, הוא ששלט, למעשה, במדינה (לפי השקפה זו) – אמנם לא באופן בלעדי, אולם במידה מכרעת. לאספות העם היו אמנם סמכויות, ולהלכה היו אלה סמכויות נרחבות: בחירות, חקיקה, שיפוט בנושאים מסוימים, הכרזת מלחמה ואישור הסכמי שלום. לעתים אף המרו האספות את פיו של המעמד השליט; פה ושם הן זכו להישגים; אבל בעיקרו של דבר, היה מדובר ברפובליקה סנטוריאלי, ומקומו של העם בה היה שולי או לכל היותר משני.

כך, פחות או יותר – בהבדלי דקויות, כמובן – היה מקובל במשך שנים רבות לתאר את הרפובליקה הרומית. היא נחשבה – ובעיני תומכי השקפה זו, נחשבת גם כיום – לדוגמה מובהקת לתופעה המוכרת היטב בעולם המודרני: יכולתה של אליטה מצומצמת, המרכזת את משאבי העוצמה הפוליטית, החברתית והכלכלית, לקיים את שלטונה במדינה למרות קיומם של מוסדות המבטיחים לכאורה זכויות פוליטיות משמעותיות לציבור האזרחים. ייתכן שזהו סוד כוחה של השקפה זו, מעבר לכל התימוכין שאפשר למצוא לה מתוך קריאת המקורות העתיקים ופרשנותם: היא תואמת את אחת האינטואיציות של האדם המודרני,

המזמינה אותו לנסות לחדור מבעד לחזותם החיצונית של הדברים כדי לזהות את מוקדי הכוח בכל חברה. אדם מודרני מפוכח מיטיב לדעת, כי מאחורי הסדרים מוסדיים האמורים להביא לידי ביטוי את רצון העם, ומאחורי זכויות משפטיות פורמליות הניתנות לאזרחים, עשויים להסתתר יחסי הכוח האמתיים, ההייררכיים, הקיימים בחברה. יחסי כוח אלה מסוגלים להבטיח לאליטה זו או אחרת מידה של שליטה מעשית במערכת, ששום ניתוח פוליטי-חוקתי אינו יכול לשקפה ולהסבירה.

השקפה זו שלטה כאמור במחקר, מתוך הסכמה רחבה בין החוקרים על התמונה הכללית (למרות מחלוקות רבות בנושאים ספציפיים), במשך תקופה ארוכה. היא שלטה עד אשר, כדרך של אורתודוקסיות מחקריות כאלה, קם חוקר מוביל בתחום וקרא עליה תיגר – וכך פתח את הנושא כולו לדיון חדש ומרתק. בסדרה של מאמרים וספרים טען פרגוס מילר (Millar) מאוקספורד, החל משנות השמונים של המאה הקודמת, שיש לקבל ברצינות את עדותו של פוליביוס בנוגע לאופי המשטר הרפובליקני ואת התפקיד שהוא ייחס לעם הרומי במערכת. לטענתו, שלטון האוליגרכיה הרומית הוא קונסטרוקציה של המחקר המודרני ואין לה בסיס במקורות העתיקים.

המקורות, שאליהם מרבה מילר להפנות את הקורא כאשר הוא מערער על התפישה המודרנית, מעידים, כפי שהוא מדגיש, על מגוון רחב של עניינים שנדונו בפני העם והוכרעו באספותיו השונות. פומביות הדיונים בתרבות פוליטית המאופיינת בתחרות ובמחלוקות בין העוסקים בענייני ציבור, החובה לבצע את מרבית הפעולות השלטוניות (לרבות שיפוט) בפומבי, תחת עינו הפקוחה של הציבור הרחב – דברים אלה חשובים לתזה של מילר לא פחות מסמכות ההכרעה של אספות העם בנושאים השונים. האספות, מדגיש מילר, התערבו גם בנושאים הנחשבים בדרך-כלל במחקר לתחום סמכותו המובהקת של הסנאט – כמו ענייני חוץ וניהול האימפריה. פעמים רבות החליטו אספות העם בעניינים חשובים ושנויים במחלוקת בניגוד לדעת האצולה והסנאט. הדבר קרה לא רק בתקופה הסוערת של הרפובליקה המאוחרת, שלגביה תופעה זו מוכרת היטב, אלא גם בתקופת הרפובליקה התיכונה (בין השנים 287 ל-133 לפנה”ס, לפי החלוקה המקובלת), המוכרת כתקופה של “הרמוניה” בין הסנאט והעם. הרמוניה זו מתפרשת בדרך-כלל כמצב שבו העם מקבל ללא ערעור – לפחות בנושאים החשובים – את הנהגתו של הסנאט. מילר חולק על תיאור זה.

באשר לטענה, שהושמעה פעמים רבות במחקר, לפיה קהל המצביעים הרומי היה “שבוי” במערכת מסועפת של קשרי פטרון-קליינט, מה שהבטיח למעמד השליט, שהמוני קליינטים עמדו לרשותו, השפעה מכרעת על אופן ההצבעה באספות – לטענה זו, לדברי מילר, אין כל אישור במקורות.

היא אף מנוגדת לתוצאות בפועל של הצבעות רבות, החל מההצבעות בימי הרפובליקה הקדומה בעת המאבק בין הפטריקים והפלביאים, שתוצאותיהן היו לרעתו של המעמד השליט. עד שימצא מישור במקורות אישור לכך, כי מנגנונים חברתיים הייררכיים הכתיבו את מהלך העניינים בפוליטיקה הרומית, אין בידינו אלא מה שהמקורות מספרים לנו: שחלק מהאנשים נשאו נאומים פומביים ואחרים הצביעו – כך גורס מילר בניסוח בוטה עד כדי התגרות של גישתו הפוזיטיביסטית, גישה המעמידה את עדותם של המקורות העתיקים מעל לכל תאוריה פרשנית מודרנית.

הוויכוח נמשך: האומנם "סוג של דמוקרטיה"?

טענותיו של מילר עוררו כצפוי פולמוס עז. רבים טענו, וממשיכים לטעון בתוקף, כי המשטר הרפובליקני היה אוליגרכי ביסודו – עם סייגים משניים בלבד לקביעה זו, שיכולים להיות בעלי חשיבות לסוגיה מסוימת זו או אחרת, אבל אינם נוגעים לעיקר. רבים חולקים על טענותיו "הדמוקרטיות" של מילר ומציגים מצדם טענות כבדות משקל המעידות על עוצמתו הפוליטית, החברתית והכלכלית של המעמד השליט הרומי. עוצמה זו היא, לדעת המחזיקים בהשקפה זו, אפיונו המרכזי של המשטר הרפובליקני. אם מה שאנו קוראים במקורות על אודות הפוליטיקה הרפובליקנית הוא אכן, בעיקר, תיאור של נאומים והצבעות, הרי ברור שהדבר נובע בראש ובראשונה מאופיים של המקורות הספרותיים וממה שעניין את מחבריהם (וגם כך התיאור הוא פשטני עד כדי פרודיה). אין בכך להעיד, כי לא פעלו גם מנגנונים של שליטה והשפעה חברתית, שהשאירו כמובן סימנים גם במקורות – סימנים שמשמעותם המדויקת היא נושא לפרשנות ולוויכוח. עם זאת, יש לומר, כי ימי הזוהר של התאוריה, לפיה ליחסי פטרון-קליינט הייתה השפעה מכרעת על הפוליטיקה הרומית, לרבות הצבעות באספת העם, חלפו עוד לפני הפולמוס שעורר מילר. בשנות השמונים הופרכה תאוריה זו באופן מפורט ומשכנע על-ידי פיטר ברנט (Brunt), שטענותיו התקבלו על-ידי רוב החוקרים – וזאת בלי לערער על התפישה הכללית בדבר הרפובליקה כמשטר אוליגרכי ביסודו.

הפולמוס סביב שאלת אופיו של המשטר הרפובליקני נעשה מאז אחד הנושאים המרכזיים שבהם דנים ומתפלמסים היסטוריונים של העת העתיקה. נראה שבמהלכו של פולמוס זה חלה גם רדיקליזציה בעמדתו הראשונית של פרגוס מילר. בצאתו לדרך הוא לא ביקש אלא להחזיר ליושנה את עטרת התזה של פוליביוס בדבר "המשטר הממוזג". פוליביוס, כיכור, לא טען שהמשטר הרפובליקני היה דמוקרטי, אלא שהיה בו יסוד דמוקרטי, בצד שני היסודות האחרים, המלוכני והאריסטוקרטי. אולם בהמשך החל מילר לטעון, כי הרפובליקה הרומית הייתה סוג של דמוקרטיה. הדברים

נאמרו אמנם בהסתייגות: דמוקרטיה חלקית, פגומה, בלתי-מושלמת, סוג מסוים של דמוקרטיה השונה כמובן מהדמוקרטיה האתונאית, ובכל זאת סוג משטר הראוי להיקרא דמוקרטיה.

למרות שאני תומך בביקורתו של מילר על התפישה האוליגרכית הפשטנית של הפוליטיקה הרפובליקנית, אני מסתייג מהניסיון לאפיין את הרפובליקה הרומית כסוג של דמוקרטיה. יש טעם לכנות משטר "דמוקרטיה פגומה", או "בלתי-מושלמת", כאשר הוא עצמו מגדיר את עצמו כדמוקרטיה, ואילו המבקר מוצא בו פגמים רבים וקשים מנקודת הראות של העקרונות הדמוקרטיים המקובלים. לא זה היה המצב ברפובליקה הרומית: היא מעולם לא התיימרה להיות משטר דמוקרטי, ואין טעם לקשור לה כתר כזה – שכלל לא היה כתר בעיניה – ואז לקבוע לו סייגים. רבים ברומא, לרבות קיקרו (Cicero), שפעל וכתב בעשורים האחרונים של הרפובליקה, אימצו את התאוריה של פוליביוס בדבר משטר ממוזג. בד בבד המשיכה להתקיים הנוסחה המסורתית המתארת את צורת השלטון במדינה הרומית כממשלת "הסנאט והעם"; גם נוסחה זו מצביעה על סוג של שותפות בין שני יסודות משטריים. זאת ועוד, כדי לבסס את הגדרת הרפובליקה כמשטר דמוקרטי, גם אם פגום ובלתי-מושלם, מה שנדרש לאמתו של דבר הוא להגדיר את תנאי הסף לקיומה של דמוקרטיה (במושגי העולם העתיק, כמובן). הדבר מחייב צלילה למעמקי הוויכוח – שהוא בהכרח גם סמנטי מדי וגם אידאולוגי מדי – בשאלה מהי הנקודה המדויקת על הרצף בין אוליגרכיה קיצונית לבין דמוקרטיה רדיקלית, כאשר מי שחוצה אותה זכאי לקבל "תעודת חבר" במועדון הדמוקרטיים. הרבה יותר מועיל, לדעתי, לקבוע מהם האפיונים שהופכים משטר לדמוקרטי יותר או פחות – נושאים שעליהם אפשר לרוב להגיע להסכמה רחבה על-פי השכל הישר – ואז לדון, תוך מחלוקת בלתי-נמנעת, בקיומם ובמשקלם היחסי של אפיונים אלה לעומת האפיונים האוליגרכיים הברורים במשטר הרומי.

אחד הדברים המסבכים את הוויכוח על הרלבנטיות של המונח "דמוקרטיה" לרפובליקה הרומית הוא המטען הערכי החיובי רב-העוצמה שנושא מונח זה בעולמנו. זוהי עובדת יסוד, שאמורה לכאורה להיות מחוץ לוויכוח האקדמי, אך למעשה אי-אפשר לחמוק מהשלכותיה עליו. ההנחה הטבעית היא, כי מבחינתם של מרבית המשתתפים בוויכוח זה, לומר על משטר מסוים שהוא דמוקרטי, או דמוקרטי יותר, זוהי מחמאה, בעוד שלומר עליו שהוא אינו דמוקרטי, או דמוקרטי פחות, זהו סוג של נזיפה. אנו יכולים וצריכים להזכיר לעצמנו, כי תפקידנו כהיסטוריונים הוא לנתח את החברה הרומית ולא לשפוט אותה; וכי לצורך ניתוח זה דעותינו-אנו על נושאים כמו דמוקרטיה ואוליגרכיה, אליטיזם ופופוליזם, אינן שייכות לעניין; וכי ל"דמוקרטיה"

“העם” באספות העם הרומיות – במי המדובר?

אחד האפיונים הלא־דמוקרטיים הברורים של הרפובליקה הרומית הוא היעדרה של זכות הבחירה הכללית והשווה. על כך אין מחלוקת; אולם עד כמה הייתה זכות הבחירה ברומא (או יותר נכון, זכות ההצבעה, כי אספות העם הרומיות עסקו, בנוסף על הבחירות, גם בחקיקה ואף בשפיטה) בלתי־שווה – זוהי שאלה שנויה במחלוקת בין החוקרים. בניגוד לאתונה, שם הייתה אספת עם אחת, שבה הונהגה זכות הצבעה שווה לכל האזרחים (גברים, כמובן) מאז הרפורמה של סולון בתחילת המאה השישית, כלומר זמן רב לפני גיבושה של הדמוקרטיה המלאה, ברומא היו שלוש אספות שבהן התקיימו הצבעות בעניינים שונים. החשובה שבהן, אספת הקנטוריות (comitia centuriata), בחרה את המגיסטראטים – נושאי המשרות – הגבוהים ביותר, ובראשם הקונסולים רבי־עוצמה, ורק היא הייתה מוסמכת לאשר הכרזת מלחמה וכריתת חוזה שלום, או לשפוט בדיני נפשות. אספה זו הייתה בנויה לפי מעמדות רכוש, במבנה מורכב שרבים מפרטיו אינם ברורים, ועל אופן תפקודו ישנה מחלוקת. ברור שמבנה זה הבטיח יתרון ניכר לבעלי רכוש, אולם הדעות חלוקות בשאלת גודלו של יתרון זה. לפי חלק מהפרשנויות, השכבות העממיות הרחבות ברומא היו למעשה מנוטרלות – אם לא לחלוטין, אזי במידה רבה – מהיכולת להשפיע על תוצאות ההצבעה באספה זו; אולם ישנה גם דעה המסתייגת מפרשנות זו וטוענת, כי לשכבות אלה הייתה השפעה ממשית גם באספת הקנטוריות. שתי האספות האחרות, אספת השבטים (comitia tributa) של העם ומועצת הפלבס (concilium plebis), שהייתה אף היא בנויה לפי שבטים, שברומא היו למעשה יחידות טריטוריאליות) היו דמוקרטיות יותר. שתיהן יחד שלטו בבחירת רוב המגיסטראטים – אם כי, כאמור, לא בבחירתם של הבכירים ביותר. באופן כזה הייתה לשכבות העממיות השפעה רבה גם על הרכב הסנאט, שבו ישבו מגיסטראטים לשעבר; אם כי הסנאט עצמו היה גוף הייררכי, שבו נודעה השפעת יתר לאלה שניהנו במשרות הבכירות. האספות הדמוקרטיות יותר היו גם אחראיות לרוב תהליכי החקיקה; בעיקר בימי הרפובליקה המאוחרת – אך לא רק אז – הועברו חוקים חשובים גם בניגוד לרצון האצולה והסנאט. גם כאן אפשר לראות סוג של “מיזוג” בין היסוד הדמוקרטי יותר לבין זה הדמוקרטי פחות.

ואולם, אחת הטענות נגד הניסיון להדגיש את כוחו של היסוד הדמוקרטי במשטר זה היא, כי בכל מקרה, גם בשתי האספות שלא נתנו יתרון מובהק לעשירים יותר, מי שהיה יכול להשתתף בפועל בהצבעות היה רק מיעוט מהעם הרומי. רוב המצביעים הפוטנציאליים, שחיו בשטח ההולך ומתרחב המיושב על־ידי אזרחים רומיים באיטליה – שבטורים האחרונים של הרפובליקה כלל כבר את כל איטליה מדרום

כמונח פוליטי מודרני נודעת בלאו הכי משמעות שונה מאוד מזו שהייתה לה בעולם העתיק. עם כל זאת, אנו מתקשים מאוד להשתמש במונחים כמו דמוקרטיה, זכויות העם, ההגמוניה של המעמד השליט ויכולתו המניפולטיבית, כמונחים אנליטיים בלבד המנותקים משיפוט ערכי. ברור שבעיה זו קיימת בדיונים היסטוריים רבים, אולם נראה, כי למונח דמוקרטיה יש מבחינה זו עוצמה מיוחדת. בעולם שלנו, כאשר משטר מוכר כדמוקרטי הוא מוכר כלגיטימי, ולהפך. האומנם נרצה להחיל מונח זה, אפילו באופן חלקי ומסויג, על המשטר הרפובליקני ברומא, שבו המעמד השליט נהנה מעוצמה, יוקרה ועושר עצומים, ובו נהגו בני משפחות האצולה, כדבר המטפורה המפורסמת של סאלוסטיוס (Sallustius, בחיבורו **מלחמת יוגורטה**, 63.6–7), להעביר את הקונסולאט מיד ליד?

עם זאת, אפשר גם לטעון, כי מה שמקשה על חוקרים רבים לקבל את קיומם של יסודות דמוקרטיים ממשיים בפוליטיקה הרפובליקנית (כלומר, את העובדה, שיש לה לא מעט תימוכין במקורות, כי לאספות העם היו לא רק סמכויות פורמליות, אלא גם כוח פוליטי של ממש בעניינים לא מעטים) הוא תפישה לא־מציאותית של הדמוקרטיה המודרנית, הקרובה יותר לדגם האידאלי של הדמוקרטיה מאשר למציאות. שהרי כוחן של אליטות מודרניות, פוליטיות, חברתיות וכלכליות, להשפיע על תוצאותיו של תהליך פוליטי דמוקרטי בימינו, הוא מן המפורסמות. גם כאשר תהליך זה מתנהל לפי כל כללי הדמוקרטיה הפורמלית ומתבסס על זכות הבחירה הכללית והשווה – שלא התקיימה ברומא – לא מעטים יאמרו שתוצאותיו, מסיבות שונות (שדומות לפחות בחלקן למה שנטען לגבי רומא), אינן משקפות בהכרח את רצונו האמתי של העם. אם גם על הדמוקרטיה המודרנית נטען פעמים רבות שאין היא “אמתית”, או על כל פנים שאינה אמתית דיה, מדוע נדרשת דווקא הדמוקרטיה הרומית להיות “אמתית”?

גם מסיבה זו נראה שעדיף להימנע מלחפש הגדרה כללית מוסכמת של טיב המשטר ברפובליקה הרומית – שהרי אי־ההסכמה בין החוקרים בנושא זה ניזונה במידה רבה מהבדלי השקפות אידאולוגיות. עדיף אפוא להתרכז בדיון בהיבטים הדמוקרטיים – או מוטב, העממיים – של משטר זה, בצד היבטיו האוליגרכיים, שאין מקום לפקפק בקיומם ובעוצמתם. בנוגע למאזן הסופי אין לצפות, כאמור, שתושג הסכמה מלאה; אולם בדרך נדונים נושאים מרתקים וחשובים. הזיקה הבלתי־נמנעת למחלוקות אידאולוגיות מודרניות אמנם משבשת את הדיון המחקרי הרומי אך גם מפרה אותו. מכל מקום ייתכן, שגם מי שמתעניין בנושאים אלה בהקשרם המודרני או התאורטי, עשוי למצוא עניין ביישום הדילמות הכרוכות בהם על המציאות של רומא העתיקה.

פורום טרייאנוס (Forum Traiani) שנבנה במאה השנייה לספירה, תצלום מסוף המאה התשע-עשרה

למשל, קיקרו, **בעד מורנה**, 38–39; **מכתבים לידידים**, 5.9.8; 3.6.2; **בעד מילו**, 95).

קיימת בעיה עקרונית בטיעון המבטל את כוחו של העם במערכת הרפובליקנית בטענה, כי "העם" שהגיע בפועל לאספות היה רק אחוז קטן מבין אזרחי הרפובליקה. לפי שיטת חישוב זו, התהליך שבו העניקה רומא את אזרחותה, תחילה לחלקים גדולים של האוכלוסייה החופשית של איטליה ולאחר מכן לאוכלוסייה זו כולה (תהליך שהיה לו היבט "מכליל" ללא אח ורע בעולם העתיק, והוא חריג בכל קנה מידה השוואתי), צריך להיחשב לתהליך שהפך את המשטר הרומי לאוליגרכי יותר. שהרי ברור, כי מרבית האזרחים שהתגוררו במרחק ניכר מרומא לא יכלו להגיע להצבעות, ומשום כך אחוז המצביעים מבין כלל האזרחים

לנהר פו – לא יכלו להגיע להצבעות שהתקיימו רק במקומות המסורתיים בעיר רומא. זאת ועוד, חישובי המרחב במקומות ההצבעה האלה מראים בבירור, כי רק מיעוט קטן מכלל ציבור האזרחים היה יכול להתכנס בהם. באופן כללי, תמונה זו נכונה ללא ספק, אם כי חלק מהמפרטים הטכניים שנוי במחלוקת. יש לזכור זאת כאשר אנחנו מדברים על "העם" וכוחו בהקשר של הפוליטיקה הרפובליקנית. עם זאת, נשאלת השאלה מה היה המרחק החברתי בין אותו "עם" שאכן הגיע לאספות והצביע בהן לבין האליטה השלטת. נראה כי היה זה מרחק ניכר מאוד. ישנן עדויות רבות לכך, שמבחינת בני המעמד הסנטוריאלי, היה מדובר ב"אספסוף נבער" – לא רק באספות הדמוקרטיות יותר, אלא גם באספת הקנטוריה שבה היה יתרון משמעותי לאזרחים "נכבדים" יותר (ראו,

ירד, באופן טבעי, עם הרחבת האזרחות. אולם דווקא ברפובליקה המאוחרת, שבה לפי שיטת חישוב זו עלה מפלס האוליגרכיה ברומא לשיאו, עלה גם – ועל כך אין מחלוקת – כוחן של אספות העם ונכונותן להצביע פעם אחר פעם, ואף בנושאים חשובים, נגד עמדת הסנאט. מאחר שתפקידנו אינו להתלבט בשאלה האם הרפובליקה הרומית "ראויה" להיחשב לדמוקרטיה, אלא לבחון את כוחו של היסוד העממי מול זה האוליגרכי, ראוי לבחון את היסוד העממי הזה במושגים הרגילים של עיר-מדינה בעולם הקלסי – למרות שמבנה האזרחות ברפובליקה חרג בהרבה ממושגים אלה.

"ההגמוניה התרבותית של המעמד השליט"

מהו מצבו של הוויכוח הזה כיום? אפשר לומר, שרוב החוקרים שנטלו בו חלק אינם מקבלים את התזה של מילר – על כל פנים, לא באופן מלא. הביקורת על טיעוניו השונים והטיעונים הנגדיים בולטים בדיון זה יותר מאשר ביטויי ההסכמה או טיעונים מקבילים. עם זאת ברור, שהייתה לתזה שלו השפעה עמוקה על תמונת הרפובליקה הרומית כפי שהיא מקובלת כיום במחקר. הדגם האוליגרכי המובהק – שלא לומר הפשטני – מקובל כיום הרבה פחות מאשר בעבר. כפי שקורה לעתים קרובות בויכוחים מסוג זה, המערער על האורתודוקסיה הישנה הצליח בערעורו הרבה יותר מאשר בהצבת דגם חלופי.

אחת העדויות למידת הצלחתו של ערעור זה היא הנטייה של מקצת מאלה המתפלמסים עם מילר לכפור בכך, שאי-פעם התקיימה בכלל האורתודוקסיה שעליה הוא בא לערער. הם מצביעים בצדק על כך, שגם לפני מילר היו במחקר ביטויים רבים למודעות לכוחו של העם, ולכך שהאוליגרכיה, על כל עוצמתה ויוקרתה, לא הייתה כלי-יכולה. לטענתם, מילר פישט והקצין את ההשקפה הרווחת כדי שיהיה לו נוח יותר למתוח עליה ביקורת. "המשטר הישן" ששרר לפני המהפכה הפרשנית של מילר, היה, לפי טענה זו, מתון יותר מכפי שמילר הציגו, וממילא לא היה צורך במהפכה כה רדיקלית.

יש מידה של אמת בטענות אלה. הנטייה להקצין את התזה שעליה מותחים ביקורת מוכרת היטב בהקשרים רבים, ובמידה זו או אחרת היא כמעט בלתי-נמנעת מצד מי שבא לערער על מוסכמות מושרשות. ועדיין ברור, כי הטיעונים "האוליגרכיים" נשמעו, לפני הביקורת של מילר, באופן גורף, בוטה ובוטח הרבה יותר מאשר כיום. גם מי שחולק על מילר מודע היטב לאתגר שהוא הציב בפני ההשקפה הישנה – לא בפרט זה או אחר, אלא בנוגע למהותה. לפני הוויכוח שמילר עורר, מי שהגיע, בנייתו החברה והפוליטיקה הרפובליקנית, לממצאים "בלתי-אוליגרכיים" בתחום זה או אחר – כמו, למשל,

במקרה של פיטר ברנט וביקורתו על החשיבות המופרזת שיוחסה ליחסי פטרו-קליינט – לא הסיק מעובדה זו מסקנות לגבי התמונה האוליגרכית הכללית של המשטר. ברנט מקבל את הגדרת המשטר בכללותו כאוליגרכיה, עם הסתייגויות מתונות בלבד הנובעות מהבנת חשיבותה של דעת הקהל וההשתתפות העממית. אי-אפשר למצוא אצלו תשובה מספקת לשאלה כיצד, אם לא באמצעות כבלי התלות האישית, הבטיחו האצולה הרומית והמעמד הסנטוריאלי כולו, את שליטתם במדינה. שליטה זו לא הייתה יכולה להתקיים בתנאי המשטר הרפובליקני בלי יכולת לגייס קולות ולהעביר החלטות באספות העם. יכולת זו הייתה חיונית ל"אוליגרכים", ולו כדי שיוכלו לממש את רצונם העז להיבחר למשרות הגבוהות של הרפובליקה, שאליהן היה אפשר להגיע רק בזכות קולותיהם של המצביעים באספות.

רוב החוקרים קרובים יותר בהשקפתם להשקפה האוליגרכית המסורתית מאשר לתזה של מילר; אולם לא זו בלבד שהם מסייגים את המסקנה הסופית יותר מכפי שהיה נהוג בעבר, אלא הם אף נוטים להסביר את כוחו המכריע של המעמד השליט הרומי באופן שונה. אמנם אין הם מוותרים על הטיעונים החוקתיים, הפוליטיים והחברתיים המסורתיים שהצביעו – לעתים בצדק, ולעתים בהפרזה – על המגבלות שהטיל המשטר הרפובליקני על ההשתתפות העממית בקבלת החלטות, ועל ציון היתרונות, הרשמיים והבלתי-רשמיים, שהעניקה השיטה הפוליטית הרומית למעמדות הגבוהים ולאליטה הסנטוריאלי. עם זאת, רוב החוקרים נוטים כיום, יותר ויותר, להסביר את הדומיננטיות של המעמד השליט בראש ובראשונה במושגים תרבותיים ואידאולוגיים.

העם הרומי, לפי תפישה זו, לא היה מנוטרל מהתהליך של קבלת ההחלטות ברפובליקה, אלא אדרבא, היה משולב באופן הדוק בתהליך זה. אולם שילוב זה, גם אם תבע מהאליטה מחיר מסוים, ואף הסב לה פה ושם תבוסה פוליטית נקודתית, פעל בסופו של דבר לטובתה. הוא שימש מעין שסתום ביטחון והבטיח את הלגיטימיות העממית של השיטה ומכאן את יציבותה; אך השיטה עצמה נותרה, לפי השקפה זו, אוליגרכית במהותה. סיבה מרכזית לכך היא, שהאוליגרכיה הצליחה להשתלט על השיח הלגיטימי בחברה, על זיכרונה ההיסטורי ועל הפרשנות הלגיטימית של "מנהג האבות" – מושג בעל חשיבות רבה בחברה מסורתית כמו זו של רומא. האליטה לא נזקקה לסתימת פיות ולא הייתה צריכה להתעלם מזעקת העם, והיא גם לא נדרשה לשלוט על התנהגות האזרחים באופן הדוק באמצעות השימוש בכבלי התלות האישית. תחת זאת, היא הצליחה לחנך ולאף את העם הרומי ולהשתלט על תודעתו באופן כזה, שהבעה חופשית-לכאורה של דעתו שירתה, בדרך-כלל, את האינטרסים היסודיים של האוליגרכיה.

טענות אלה קרובות ברוחן לטענותיו של אנטוניו גרמשי (Gramsci), אשר פיתח במחברות הכלא שלו, שאותן כתב בעת מאסרו הממושך בבית־הסוהר הפשיסטי באיטליה, תאוריה המסבירה את יכולתה של הבורגנות לשלוט במבנים פוליטיים מודרניים, דמוקרטיים באופן פורמלי, בהגמוניה התרבותית של המעמד השליט. מעמד זה מצליח להקנות לציבור הרחב את ערכיו ואת מושגיו ולגרום לו לא רק להשלים עם השיטה המדכאת והמנצלת אותו, אלא אף להזדהות איתה.

חסידי תפישה זו לגבי הרפובליקה הרומית מייחסים, כמו פרגוס מילר, חשיבות רבה לאופי הפומבי של חיי הציבור ברומא, אולם הם נותנים פירוש הפוך לפומביות זו. אין הם רואים בה הגבלה על כוחו של המעמד השליט, שנאלץ לפעול תחת עינו הפקוחה של העם, אלא הזדמנות לאליטה הרומית להעביר מסרים אל העם, לחנך אותו ולעצב את תמונת עולמו באופן המשרת את צורכי שלטונה. האירועים הפומביים השונים של חיי הציבור ברומא נתפשים כטקסים וריטואלים, שמטרתם להעלות בקרב העם את קרנם של האצולה והסנאט ושל המשפחות האריסטוקרטיות, ולעצב את תמונת העבר שלו ואת תודעתו הפוליטית. כך, בנוגע לרטוריקה שנשמעה מעל במת הנואמים בפורום, כאשר בני האליטה פנו אל העם, וכך, בנוגע לטקסים הדתיים שנוהלו על־ידי הכוהנים בני אותה אליטה, תהלוכות הניצחון לכבוד בכירי המעמד השליט שחזרו לרומא עטורי תהילה צבאית, והלוויות המפוארות שנערכו לאצילים ולסנטורים בלוויית נאומי הספד שהעבירו אותו מסר עצמו. הערעור של מילר על התפישה האוליגרכית המסורתית הצליח אפוא במובן זה, שעלה בידו להציב את העם הרומי ואת שאלת תפקידו במערכת הפוליטית במרכז תשומת־הלב של חוקרים רבים; אולם תפקידו זה מתפרש בדרך־כלל כמחזק את הלגיטימיות של המשטר האוליגרכי הקיים ואת יציבותו.

אין ספק שיש הרבה מן האמת בטיעונים אלה. אכן, הפומביות כשלעצמה אינה בהכרח "דמוקרטית"; היא יכולה גם לשמש כלי רב־עוצמה בידי המעמד השליט לעיצוב תודעתו של הציבור הרחב. הטקסים הציבוריים של הרפובליקה אכן טיפחו באופן שיטתי את יוקרתה של האליטה הסנטוריאלית. הרטוריקה של מתן כבוד לעם הרומי ולחירותו, שנשמעה תדיר מעל במת הנואמים בפורום מפי אנשי המעמד השליט שנהנו ברומא (בהבדל בולט מאתונה הדמוקרטית) ממונופול כמעט מלא על הגישה לבמה זו, שימשה כדי לחזק את יוקרתם ואת אמון הציבור באליטה. מאחורי מלל "דמוקרטי" לכאורה – פופולרי, במונחים רומיים – הסתתרו לא פעם מטרות ואינטרסים פרו־סנטוריאליים.

ואולם, לחסידי סמכותו של הסנאט, "האופטימאטים" (optimates), לא היה מונופול על זכות הפנייה אל העם, וגם לא על מניפולציות רטוריות. פוליטיקאים "פופולריים"

(populares), שאפשר לכנותם "סיעת העם", יכלו להשיב לאופטימאטים באותו מטבע מניפולטיבי, ואכן הם עשו זאת לא פעם. אפשר היה להישבע בשמו של "מנהג האבות", ואף להביע כבוד ויקר לסנאט ולמסורת המפוארת שהוא מייצג, בשירות מטרות פוליטיות פופולריות. נכון הוא, וחשוב להדגיש זאת, כי בשני המקרים הגיע המסר המניפולטיבי אל העם מלמעלה, מפוליטיקאים שהשתייכו למעמד השליט – שהרי גם הפוליטיקאים האופטימאטים וגם הפופולריים השתייכו אליו. ואולם, אין פירוש הדבר שתוכנו של מסר זה שירת בהכרח את האינטרסים הקולקטיביים של מעמד זה. כמעמד השליט ברומא הרפובליקנית מקובל להגדיר את כל מי שכיהנו במשרות הציבוריות הנבחרות ומי שהתחרו עליהן. אלה השתייכו כולם למעמדות הגבוהים – באופן יחסי – מבחינה חברתית וכלכלית (ולו משום שבניגוד לאתונה, נושאי המשרות ברומא לא קיבלו שכר, אחד הדברים שהבטיחו שרק בעלי אמצעים יוכלו לכהן בהן). רק לנושאי משרות נבחרים (לרבות הטריבוני של הפלבס) הייתה זכות להעלות הצעות חוק באספות העם השונות; הם אלה שישבו בראש האספות שבהן התקיימו הדיונים על הצעות החוק ועל נושאים ציבוריים אחרים, והם אלה שהעניקו את רשות הדיבור. ברוב המקרים הם נתנו אותה לבני מעמדם, אם כי לא בהכרח לתומכיהם הפוליטיים. המסורת חיייבה שתינתן זכות דיבור גם למתנגדים. מכל מקום, מספרם של נושאי המשרות שהיו רשאים לכנס אספות היה רב (כמה עשרות ברפובליקה המאוחרת), ובמאה האחרונה של הרפובליקה (אך במידה מסוימת גם בתקופות קדומות יותר) נתגלעו ביניהם לעתים קרובות חילוקי דעות פוליטיים. פירוש הדבר הוא, שוויכוח פוליטי פומבי ברומא היה, כמעט על־פי הגדרתו, ויכוח בתוך האליטה – בעוד שזכות ההכרעה בו ניתנה לעתים קרובות, ובנושאים חשובים, לאספות העם.

חילוקי הדעות בתוך האליטה – חלק מהותי מהשיטה

אולם יש לזכור, כי חילוקי הדעות בתוך האליטה הרומית (מושג רחב באופן יחסי, שלא היה מוגבל לכמה משפחות אריסטוקרטיות) נבעו במידה רבה מעצם טבעה של השיטה הפוליטית. שהרי בני אליטה זו התחרו ביניהם לאורך כל הקריירה הפוליטית שלהם (עד שחלקם זכו להגיע לפסגה – הקונסולאט) על קולותיו של העם הרומי. עם כל ההסתייגויות בנוגע לאופי הלא־שוויוני והמוגבל של ההשתתפות העממית באספות, יכלו בני האליטה הסנטוריאלית לטפס במעלה סולם המשרות, מהמשרות הנמוכות עד הגבוהות (כפי שחיייבה השיטה) רק בעזרת קולותיו של העם. גם בתוך הסנאט עצמו, נקבע מקומו של כל סנטור במבנה הפנימי ההיררכי של גוף זה לפי המשרה הגבוהה ביותר שאליה הצליח להיבחר. התחרות הייתה, לעתים קרובות, עזה; הצד

השני של רדיפת הכבוד של הפוליטיקאים הרפובליקניים היה הפגיעה הממשית בכבודם ובמעמדם של אלה שנכשלו במרוץ זה ולא הגיעו לדרגה שבה החזיקו בני משפחתם בדורות הקודמים. זאת ועוד, לבני האליטה הרומית לא היה, בניגוד לאליטות רבות אחרות בהיסטוריה, שום מסלול קידום חלופי לזה הפוליטי – מסלול המשרות הנבחרות. בתנאים אלה יצרה השיטה, בנוסף על תלותו של העם באליטה בתחומים רבים, לרבות התחום התרבותי והאידאולוגי, גם תלות חזקה של בני האליטה בעם ובקולותיו. במאה השנים האחרונות של הרפובליקה היה חופש הבחירה של המצביעים מוגן על-ידי חשאיות ההצבעה. גם קודם, בעת שההצבעות היו גלויות, שימשה התחרות העזה בתוך המעמד השליט ערובה מסוימת לכך, ששום אציל או קבוצה של אצילים לא יצליחו, למרות כל המשאבים שעמדו לרשותם, להשיג שליטה מוחלטת באספות העם. על כל פנים, את החוק שהנהיג הצבעה חשאית באספות המחוקקות היה צורך להעביר באספת העם (כנראה בשנת 131 לפני הספירה) בהצבעה גלויה; שנתיים קודם, בשנת 133, העביר הטריבון טיבריוס גרקוס (Gracchus) בהצבעה גלויה את החוק האגררי המפורסם שלו, חרף התנגדותם העזה של רוב הסנטורים והעשירים שנפגעו מרפורמה זו. ברור שלחצים מלמעלה על ציבור המצביעים – וכאלה היו מן הסתם – לא יכלו לסכל את העברתו של חוק שנהנה מתמיכה מסיבית של דעת הקהל, גם לא בעידן ההצבעות הגלויות והחשופות ללחצים.

חירותו של העם הרומי הייתה אפוא, באופן מעשי, מוגבלת אך משמעותית. אין לזלזל לא ברישא ולא בסיפא של קביעה זו, כשם שאין לצפות לכך, שתהיה אי-פעם הסכמה בין החוקרים על נקודת האזיון בין השניים. פירושה של חירות זו הייתה היכולת להכריע באופן חופשי בין המועמדים השונים, בני האליטה, שהעמידו עצמם לבחירה; בעת הדיונים על הצעות חוק בעלות חשיבות פוליטית, פירושה היה הזכות להכרעה חופשית בין העמדות של אנשים וקבוצות בתוך האליטה; ובעת שאספות העם פעלו מתוקף תפקידן השיפוטי, פירושה היה הזכות להכריע בין התובעים והנתבעים – אלה גם אלה בני האליטה בדרך-כלל. התחרות בתוך האליטה על קולותיו של העם – לב-לבו של ההיבט האריסטוקרטי דווקא של המשטר הרפובליקני – יצרה פיתוי חזק לנסות לגבור על המתחרים, ובכך לסלול את הדרך לצמרת, תוך כדי פנייה אל העם מעל לראשו של המעמד השליט ובניגוד לעמדת רובו. בניגוד בולט למצב ששרר באתונה הדמוקרטית, פשוטי העם ברומא לא יכלו ליזום שום צעד פוליטי לגיטימי; אולם השיטה יצרה תמריצים חזקים שעודדו פוליטיקאים שאפתניים, בני האליטה, ליזום צעדים פוליטיים שיִצְצו את פשוטי העם. אלא שעשו קריירה סנטוריאליה היו אמנם דרכים כשרות ומקובלות, שלא היו כרוכות באימוץ קו פוליטי שנוי

במחלוקת, לצבירת אהדה ציבורית ולהתקדמות במסלול המשרות. הדרכים הקונבנציונליות כללו שירות נאמן למדינה – בראש ובראשונה, השירות הצבאי; וכן גילויי נדיבות כלפי האזרחים – פרטים, קבוצות והציבור הכללי – החל ממימון נדיב של פרויקטים שונים לטובת הציבור ועד לשוחד בחירות בוטה, שנאסר אמנם אך היה עם הזמן נפוץ יותר ויותר. אלה שפנו לגיוס תמיכתו של העם על-ידי אימוץ קו פוליטי פופולרי היו תמיד מיעוט בקרב המתחרים על המשרות והמכהנים בהן; אולם מטבע הדברים היו אלה, לרוב, אנשים חזקים, בטוחים בעצמם ושאפתניים במיוחד. זרעיה של קריאת תיגר אפקטיבית על הסטטוס קוו הפוליטי ועל יכולתה של האוליגרכיה לנהל את ענייני המדינה ללא הפרעה היו טמונים אפוא בשיטה עצמה. נכון אמנם, שהמסגרות הפוליטיות שהיו אמורות לתת ביטוי לחירותו של העם שירתו במידה רבה את ענייניה של האריסטוקרטיה, אך נכון גם שהשאפתנות האריסטוקרטית הניעה לא פעם אריסטוקרטים רבי-עוצמה לפעול לטובת העם ונגד הרוב בקרב בני מעמדם. ההיבט האוליגרכי וההיבט העממי של המשטר הרפובליקני היו אפוא שלובים זה בזה ללא הפרד; לא מדובר ב"משחק סכום אפס", ובמידה רבה היו אלה שני צדדים של אותו מטבע.

אריסטוקרטים רדיקליים וכוחו של העם

דמותו של אריסטוקרט-רדיקל, או אפילו מהפכן, "בוגד במעמדו", אינה ייחודית כמובן לרפובליקה הרומית. תופעה זו הייתה רווחת במרוצת ההיסטוריה בתקופות ובתרבויות שונות: מתקנים דמוקרטיים, פוליטיקאים רדיקליים ומנהיגי תנועות מהפכניות נמנו דווקא עם האליטה החברתית, ולעתים קרובות עם השכבה העליונה שלה. גם באתונה היו כל המנהיגים והרפורמטורים הדמוקרטיים, עד לפריקלס ועד בכלל, בני האצולה. בחברה מסורתית טרום-מודרנית מצב זה היה כמעט בלתי-נמנע: רק אנשים כאלה היו בעלי עוצמה וביטחון עצמי שאפשרו להם לקרוא תיגר – תוך כדי הסתמכות על פשוטי העם – על הסדר הקיים ועל כוחו הקולקטיבי של המעמד השליט. מה שמייחד את המקרה הרומי בתקופת הרפובליקה הוא המידה שבה השיטה עצמה טיפחה ועודדה את התופעה הזאת. במשטרים אוליגרכיים מובהקים – כמו ברפובליקה של ונציה, למשל – ידע המעמד השליט "לסגור שורות" מול סכנה זו ולפעול באופן נחרץ ביותר נגד אלה מבין שורות האוליגרכיה שהתפתו להמר על הקלף הפופוליסטי. גורלם הרווח של אנשים כאלה היה האשמה בשאיפה להפלת השלטון ולטיראניה וחסול פיס.

גם ברפובליקה הרומית הואשמו אנשים כאלה, במקרים קיצוניים, באותה האשמה – שפירושה היה התרת דמו של אדם. האחים הגרקקים הואשמו בכך, שלא בצדק, ונרצחו,

תוך כדי שבירת מסורת רפובליקנית בת מאות שנים שפסלה אלימות פוליטית; יוליוס קיסר נרצח לאחר שאכן נעשה לשליט יחיד במדינה; ובמאה שהפרידה בין שתי הדוגמאות האלה היו גם מקרים אחרים. אולם כוחו של הסנאט הרומי היה רחוק מזה של השלטון האריסטוקרטי בוונציה – לא רק מבחינה משפטית ופוליטית, אלא גם מבחינה חומרית, כיוון שלא עמד לרשותם של השלטונות הרומיים כוח חמוש קבוע בתוך העיר, שהיה אפשר להפעילו כדי לשמור על החוק והסדר ולהגן על המשטר. משטרה, שירותי ביטחון, הכוחות לביטחון הפנים – כל המושגים הללו לא היו קיימים בעולם העתיק. ויש לזכור שהמעמד השליט הרומי לא היה מועדון סגור ומלוכד מול כל אויב פוטנציאלי, כפי שהיה בוונציה (שבה הרחיקו בשלב מסוים את העם מהשתתפות כלשהי בחיים הפוליטיים), אלא אוסף של פוליטיקאים שהתחרו זה בזה על קולות העם. אמנם היו לבני מעמד זה אינטרסים משותפים ועמדות שנתמכו על-ידי רובו הגדול, והייתה לסנאט, ויותר מכך ליחידים ולקבוצות בתוכו, גם נכונות להפעיל כוח ברוטלי בשעת הצורך, למרות היעדרם של מנגנונים כוחניים קבועים מטעם המדינה המיועדים לכך. נכונות זו באה לידי ביטוי פעם אחר פעם בתקופה הסוערת של הרפובליקה המאוחרת. אולם האופציה של חיסול פיסי של אלה שנתפשו כסכנה למשטר הייתה נגישה הרבה פחות מאשר בוונציה, והייתה כרוכה בסיכונים אישיים, משפטיים ופוליטיים חמורים למי שהיו מעורבים במעשים אלה. חיסולם של האחים הגרקכים לא הביא לביטול החקיקה הפופולרית שלהם, כיוון שגם בשעת ניצחונה האלים נאלצה האוליגרכיה הרפובליקנית להתחשב ברצונו של העם. זאת ועוד, חלק מאנשי הסיעה הפופולרית הצליחו להפעיל אלימות אפקטיבית נגד מתנגדיהם הפוליטיים. גם בתחום זה לא היה מונופול לתומכי הסנאט.

אלה היו אפוא נתוני היסוד של הפוליטיקה הרפובליקנית שיש להביאם בחשבון: תחרות מתמדת בין האוליגרכים על קולותיו של העם, מידה רבה של חופש בהצבעות עממיות, העדר מנגנון ממלכתי אפקטיבי להגנה על המשטר ועל נציגיו מפני כוחו הפיסי של ההמון ויכולת מוגבלת בלבד (אם כי ממשית) של האוליגרכיה להיפרע מה"בוגדים במעמדם" באמצעים חוקיים (תביעות משפטיות) או בלתי-חוקיים. עלינו לזכור את הנתונים האלה בבואנו לדון בהשקפה המייחסת את הדומיננטיות של המעמד השליט הרפובליקני בראש ובראשונה להגמוניה התרבותית והאידיאולוגית שלו. הגמוניה זו באה כאמור לידי ביטוי במונופול של בני המעמד השליט על השיח הציבורי, על הפרשנות המוסמכת של העבר ההיסטורי ולקחייו ושל "מנהגי האבות" האמורים להדריך כל פעולה ציבורית לגיטימית, ועל הצד הטקסי והפולחני של החיים הציבוריים. אולם מה הייתה השפעתם של כל אלה, בשעה שאציל רומי, בן לאחת מאותן משפחות

אריסטוקרטיות שבני העם הפשוט חונכו והורגלו לכבד ולהעריך, התייצב מול בני מעמדו ופעל למען האינטרסים של העם? ברור, ששילוב כזה של יוקרה אריסטוקרטית ולגיטימציה עממית הקנה עוצמה מיוחדת לקריאת תיגר זו על האוליגרכיה. ההגמוניה התרבותית והאידיאולוגית של המעמד השליט הכשילה את עצמה במקרים כאלה. בעוד השיטה הרפובליקנית מנעה אפשרות של יוזמה פוליטית לגיטימית הבאה מחוץ לשורות המעמד השליט, ורק הותירה לעם להגיב בחיוב או בשלילה על יוזמות שבאו מתוך שורותיו, היא עודדה פיצול בתוך שורותיו ויצרה מצב, שבו מי שפנה אל פשוטי העם מעל לראשו נהנה מכל היוקרה האישית והמשפחתית שמעמד זה וההגמוניה התרבותית שלו הקנו לחבריו, ובייחוד לחבריו הבכירים.

באתונה הדמוקרטית היה יכול כידוע, בלשונו של סוקרטס (למעשה, כמוכן, אפלטון) בדיאלוג **פרוטגורס**, כל נגר וסנדלר לקום באספת העם ולדבר בענייני הציבור והמדינה. לא כך ברומא. אולם אלה שכן קמו באספות העם הרומיות וקראו תיגר על הרוב בסנאט היו אנשים בעלי יוקרה, עוצמה והשפעה – אנשים מסוכנים הרבה יותר, או על כל פנים מאתגרים יותר, מבחינת המעמד השליט, מאשר כל נגר או סנדלר. גם המונופול של האליטה על הפרשנות המוסמכת של מנהגי האבות היה במקרים כאלה לחרב פיפיות בידה, משעה שכשלה בשמירה על אחדותה. הסנטורים והאצילים מהסיעה הפופולרית יכלו לפרש את הערכים והנורמות המקובלים בחברה ואת התקדימים ההיסטוריים הנורמטיביים לטובת העם ולטובת מאמציהם להיטיב עם העם, ולזכות בתמיכתו – ואיש לא היה יכול לבטל את הפרשנות הזאת כנובעת מבורותו של סנדלר או נגר זה או אחר.

כוחו של העם כשסתום ביטחון: שכר והפסד לאליטה

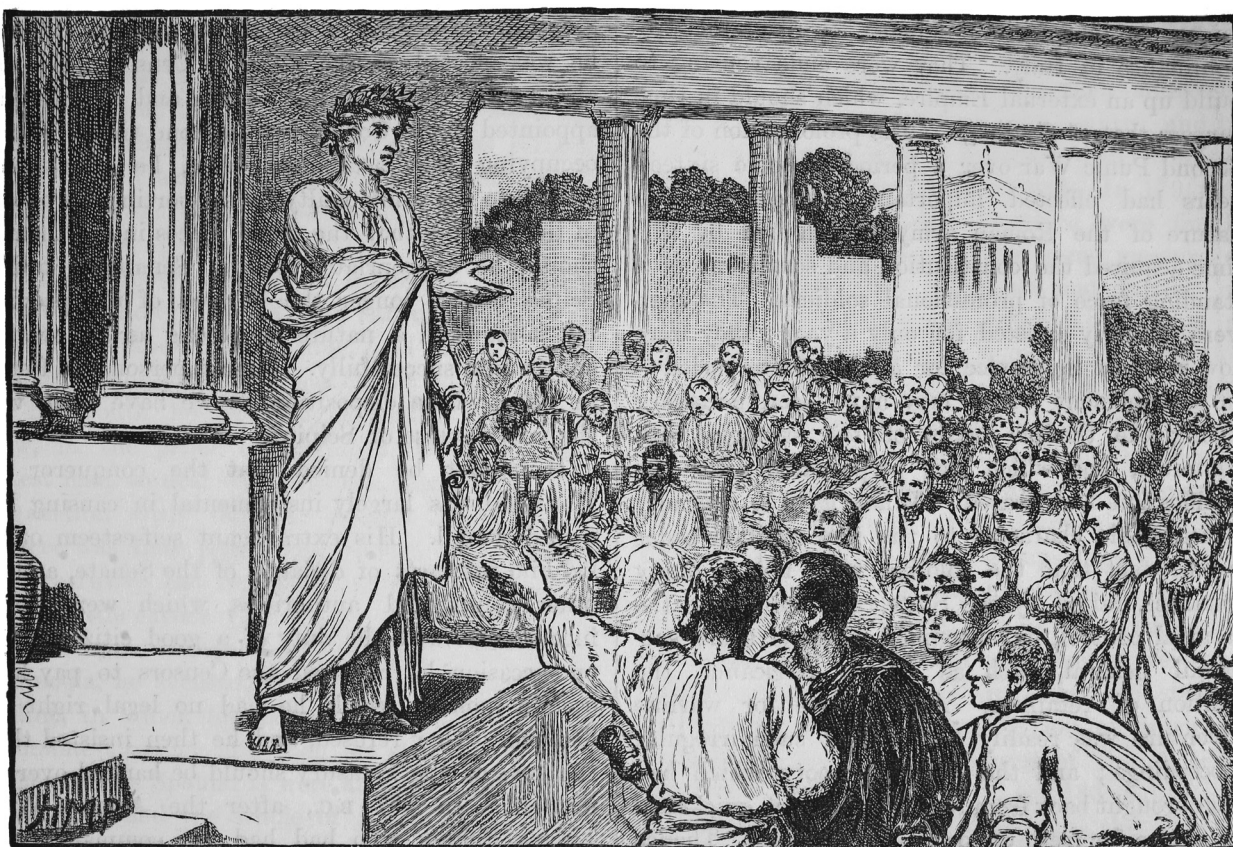
ראוי אמנם להימנע מלייחס עוצמה דרמטית והרסנית מדי למנגנון שבאמצעותו סיפקה ההגמוניה התרבותית של האליטה לגיטימציה אליטיסטית ומסורתית לניגוח האליטה עצמה. מנגנון זה היה מובנה בשיטה, ולרוב הוא שימש כשסתום ביטחון יותר מאשר כמקור של איום אמיתי על יסודות המשטר. הצורך לחזר אחרי העם ולגייס את תמיכתו, תוך כדי גלישה מסוימת לפופולזם, היה חלק מהמשחק האריסטוקרטי המסורתי והיה אופייני במיוחד לפוליטיקאים צעירים ושאפתניים בראשית דרכם. אם נעשה הדבר במשורה ובגבולות הסביר, בלי להוציא את השד הפופוליסטי מהבקבוק, מי שנקט דרך זו לא נחשב ל"בוגד במעמדו" בעיני חבריו, ולא נמנע ממנו להשתלב, בהמשך דרכו, כחבר מכובד ומקובל בממסד השלטוני הסנטוריאלי. פוליביוס, המתאר את העידן ה"הרמוני" של הרפובליקה

התיכונה שלפני הגרקכים, מדגיש, כחלק מתיאור כוחו של העם, כי "הטריבוניים חייבים תמיד לפעול לפי רצון העם ולשים לב לרצונותיו" (פוליביוס, 6. 5.16). לעתים קרובות נתפשת הערה זו כעדות נוספת לכך, שפוליביוס טעה בפרשנות שנתן לאופיו האמיתי של המשטר הרפובליקני: הטריבוניים של הפלבס, כך נטען, למרות מקורותיה המהפכניים של משרה זו בימים הקדומים של המאבק בין הפטריקים והפלבאים, היו בתקופת הרפובליקה התיכונה לחלק מהשיטה, או בנוסח בוטה יותר – לכלי שרת בידי האוליגרכיה. אולם במובן מסוים אפשר לומר, כי הדברים אינם בהכרח סותרים. הטריבוניים של הפלבס היו פוליטיקאים צעירים בראשית הקריירה הסנטוריאלית שלהם, רבים מהם אצילים וכולם חלק מהמעמד השליט. ככל שהם "פעלו לפי רצון העם ושמנו לב לרצונותיו", הם גם קידמו את הקריירה הפוליטית שלהם ואת סיכוייהם להגיע למשרות הגבוהות – כלומר אל לב-לבה של האוליגרכיה – והם גם נתנו לעם את התחושה, שהשיטה הקיימת מספקת מענה הולם לצרכיו ולדרישותיו, וכי אפשר לסמוך על כך שהם, בני האליטה, ידאגו לאינטרסים של העם הרומי ולזכויותיו, גם במחיר ויכוח ומאבק עם סנטורים ואצילים אחרים. כל זמן שהדבר נעשה "על אש קטנה", בנושאים לא-גורליים וללא עימותים קשים נוסח הרפובליקה המאוחרת, יצא הפסדה – מבחינת האינטרס היסודי של האליטה בשמירה על הלגיטימיות של השיטה ועל יציבותה – בשכרה (גם אם לא כל האוליגרכים הבינו זאת), והאליטה הצליחה לשמור על הלגיטימיות של השיטה ועל יציבותה. הקריירה של סקיפיו אמיליאנוס (Scipio Emilianus), שקיקרו היה עתיד לראות בו נציג מובהק של הרפובליקה בימיה הטובים והישנים, מוכיחה, כי הימור על הקלף הפופוליסטי מצד פוליטיקאי שאפתני בשלבים מסוימים של דרכו, גם כאשר הוא עורר התנגדות קשה מצד אריסטוקרטים אחרים, לא בהכרח צייר אותו בעיני חבריו כאויב הרפובליקה הסנטוריאלית.

בימי הרפובליקה המאוחרת יצא פעם אחר פעם מנגנון זה, של תחרות בתוך המעמד השליט המייצרת תוצאות פופוליסטיות ומעניקה להן הכשר אליטיסטי, מכלל שליטה. הפנייה אל העם מעל ראשו של המעמד השליט מצד בניו הסוררים נעשתה כעת תכופה יותר ובוטה הרבה יותר, היא נגעה לשאלות רגישות יותר, והיא עוררה מחלוקות קשות שבהן הצדדים לעימות היו מוכנים יותר ויותר לשבור את הכלים ולפנות לאלימות, לרצח פוליטי, ובסופו של דבר למלחמת אזרחים. הבנים הסוררים נתפשו יותר ויותר כבוגדים. לאורך כל התקופה הזאת, ההגמוניה התרבותית של המעמד השליט לא נפגעה כלל. רוב המנהיגים הפופולריים הבולטים ביותר של הרפובליקה המאוחרת, החל מהאחים הגרקכים ועד יוליוס קיסר, היו אצילים; קיסר היה גם פטריקי, ואילן היוחסין שלו התחיל מאיניאס הטרויאני ואמו האלה ונוס. העם הרומי חונך לכבד ולהוקיר

סנטורים ואצילים, להתפעל ממוצא אריסטוקרטי, להתגאות במה שסופר על תהילתן של משפחות האצולה לאורך דורות ולהאמין שהמדינה נמצאת בידיים טובות, כאשר מושלים בה צאצאיהם של גיבוריה הקדומים ושל כובשי האימפריה. כל הדברים האלה פעלו לטובתם של קוראי התיגר על סמכות הסנאט לא פחות משפעלו לטובת אותם סנטורים ואצילים שהגנו על סמכות זו. חירותו של העם הרומי, שהייתה חלק בלתי-נפרד ממערכת הערכים המסורתית של הרפובליקה, פירושה היה זכותו של העם לבחור באופן חופשי את מנהיגי המדינה ולהחליט באופן חופשי במי מהם לתמוך במקרה של מחלוקת ביניהם. מובן שמערכת הערכים המסורתית ייחסה חשיבות רבה לסמכותו הקולקטיבית של הסנאט, מעבר ליוקרתם האינדיבידואלית של חבריו, דבר ששירת באופן טבעי את טובת האופטימאטים. אולם חירותו של העם הייתה ערך מסורתי לא פחות מהאוטוריטה של הסנאט; הייתה זו סיסמה שנישאה בפיהם של הפופולרים והאופטימאטים כאחד; ולא חסרו אנשי אליטה בכירים שיסבירו לעם, כי פעולה זו או אחרת לטובת האינטרסים שלו היא מימושה של חירות זו בדרך מסורתית ללא דופי. העובדה שבני האליטה הסנטוריאלית נחשבו למנהיגים הטבעיים של העם, ושסמך זה הועבר לעם ללא הרף בעוצמה רבה, אכן צמצמה מאוד את חופש הבחירה שלו – אך בה בעת היא הקנתה עוצמה ויוקרה מיוחדת לאלה שהופיעו בפני העם גם כאריסטוקרטים נערצים וגם כנאבקים על זכויותיו.

כזה היה ראשון הפופולרים של הרפובליקה המאוחרת, טיבריוס גרקוס, הטריבון של שנת 133 ויוזם הרפורמה האגררית, וכזה יהיה עשור לאחר מכן אחיו הצעיר גאיוס, שיוזם סדרה של חוקים פופולריים בתחומים שונים. דמם של שני רפורמטורים רדיקליים אלה היה מהכחול ביותר ברומא. אביהם, ממשפחת אצולה פלבאית, שימש פעמיים קונסול וקנסור (censor); אָמם, קורנליה, ממשפחת אצולה פטריקית, הייתה בתו של סקיפיו, שהביס את חניבעל. הרפורמה האגררית של טיבריוס, שפגעה באינטרסים של "העשירים", בלשון המקורות – שכבה רחבה של המעמד הגבוה, הרבה מעבר לחברי הסנאט – נתמכה על-ידי קבוצה של אריסטוקרטים בכירים, לרבות אחד הקונסולים של השנה, שהיה גם משפטן מפורסם. לרפורמה המוצעת היה אפוא, למרות התנגדות הרוב בסנאט, גיבוי אריסטוקרטי. היה לה גם הכשר מסורתי: היא ביקשה להחיות ולהפעיל חוק ישן, שלא נאכף תקופה ממושכת – אולי דורות – שהגביל את כמות הקרקע הציבורית שהיה מותר לאדם פרטי להחזיק. טיבריוס הופיע כאציל המבקש להחזיר לעם הרומי את זכויותיו המסורתיות שנגזלו ממנו. גם הכבוד לאצולה וגם הכבוד למסורת – שני עמודי התווך של ההגמוניה התרבותית של המעמד השליט – גויסו לטובתו, ולא רק נגדו. מובן שיריביו ואויביו האשימו אותו בחידוש מהפכני; אולם

סקיפיו אפריקנוס (Scipio Africanus), מצביא רומי במלחמה הפונית השנייה ומדינאי ברפובליקה של רומי, פונה אל ההמונים, ליתוגרפיה מן המאה התשע-עשרה

הציבוריות הבכירות, לרבות הזכות להיות פרשן מוסמך של מנהגי האבות.

כל הצעות החוק הפופולריות נוסחו והוגשו, כאמור, על-ידי בני האליטה הרומית – רובם אצילים – שכינה במשרות שהקנו למחזיקים בהן את הזכות החוקית להגיש הצעות חוק לאישור העם. בצדק נוהגים להדגיש עד כמה שונה הרפובליקה הרומית בנושא זה מהדמוקרטיה האתונאית, שבה הזכות להעלות נושאים והצעות החלטה בפני אספת העם הייתה נתונה לכל אזרח. ההיסטוריון רוברט מורסטין-מרקס (Morstein-Marx) מדגיש, כי מצב זה הקנה לבני האליטה הרומית, גם כאשר אלה פעלו ברוח פופולרית, מידה רבה של חופש תמרון ומניפולציה; חופש שתרם אף הוא לעוצמתו הכוללת של המעמד השליט. במובן מסוים, לדבריו, יוזמיהן של הצעות החוק שהפכו בסופו של דבר להחלטות העם "יצרו את רצונו של העם תוך כדי כך שהם נתנו לו ביטוי". בדומה לכך, אפשר לומר בימינו, כי יוצריו ומפרסמיו של מוצר מסוים יוצרים את הביקוש ההמוני למוצר זה ולא (רק) נענים לביקוש; ומובן שאפשר

היו בידיו כל הקלפים כדי להתמודד ביעילות עם האשמות אלה, לרבות הגישה לבמת הנואמים מתוקף משרתו ויכולתו הרטורית – אחד מסימני ההיכר של אציל רומי שקיבל חינוך אריסטוקרטי טוב, כזה הנדרש לקריירה פוליטית מוצלחת. אויביו היו חזקים די הצורך על מנת לרצוח אותו, בסיומם של מאבקים סוערים שליוו את הרפורמה ואת המאבק על מימושה. אולם הם לא היו חזקים דים על מנת לבטל את החוק האגררי עצמו, או למנוע את בחירתו של אחיו גאיוס ואת החקיקה האנטי-סנטוריאלית הענפה שזים (שאף היא שרדה את רציחתו, לאחר שכבר לא היה טריבון), ובאופן כללי – למנוע את עלייתם ואת פעילותם של המנהיגים הפופולריים במאה השנים האחרונות של הרפובליקה. איש מהמנהיגים האלה לא נאלץ להודות שהוא פועל נגד המסורת הרומית שהעם חונך לכבדה. אדרבא, כולם טענו שמאבקים למען זכויות העם עולה בקנה אחד עם המסורת; לאיש מהם לא הייתה חסרה לגיטימציה אליטיסטית בצד זו העממית; לרשות כולם עמדו כל הכלים וכל משאבי היוקרה שהשיטה העניקה לבני המעמד השליט שנבחרו למשרות

לייחס זאת גם לכל מסע פרסום, ציבורי או פוליטי. גם כאן ברור, שהערכת היחס המדויק בין רצונו האמתי של הציבור לבין יכולת המניפולציה של האליטה (הפוליטית, הציבורית או העסקית) היא, במידה רבה, עניין של השקפת עולם. אולם לעם הרומי היו גם דרכים משלו להביא את הלכי רוחו במישורין לידיעת הנבחרים – ובייחוד לידיעתם של אלה שציפו להיבחר שוב. לדברי פלוטרכוס, מה שהשפיע יותר מכול על טיבריוס גרקוס לצאת למאבק למען הרפורמה האגררית היה "העם עצמו, אשר עורר את חשק־נפשו ואת אהבת־הכבוד של טיבריוס על־ידי כתובות בסטיות ועל־גבי קירות ומצבות, שקראו לו להחזיר לעם את אדמת הציבור" (פלוטרכוס, **טיבריוס**, 7.9). פוליטיקאי שאפתן ("אוהב־כבוד") ידע לזהות הלכי רוח כאלה (מעבר לעצם הרצון להביא לתיקונים הדרושים, שאין צורך לבטל כמניע). רצונו של העם ברפורמה אגררית לא "נוצר" אפוא על־ידי טיבריוס – אם כי ברור, שהפרטים המדויקים והחשובים של הצעת החוק היו לבסוף נתונים לשיקול דעתו ולהחלטתו. מתקבל על הדעת, שהטריבוניים הפופולריים שיזמו את סדרת החוקים שהבטיחה לפלבס העירוני של רומא לחם מוזל, ולאחר מכן לחם חנים על חשבון המדינה, לא "יצרו" את הביקוש העממי ללחם מוזל או ללחם חנים, אלא נתנו לו ביטוי. על כל פנים, ברור שהם לא היו חופשיים לבחור את כיוון המניפולציה בעניין זה. ואכן קיקרו מוסר, כי בשנת 57, בעת משבר באספקת התבואה שגרם להעלאתם של מחירי הלחם, הוא הונע על־ידי צעקות ההמון שהופנו אליו באופן אישי להעלות בסנאט הצעה להעניק לפומפיוס סמכויות מיוחדות כדי לפתור את המשבר (קיקרו, **על ביתו**, 14).

מובן שלהמון רעב יש דרך להשמיע את קולו בכל חברה, בלי קשר למשטר הפוליטי; אולם השילוב הרומי־הרפובליקני של העדר כוח משטרה בעיר גדולה עם הצרכים האלקטורליים של בני האליטה השלטת העניקו לקולו של העם כוח מיוחד. דרישותיו של העם הרומי לא היו על הלחם לבדו. נאמר כי העם "תבע בתוקף" (*flagitavit*) להנהיג הצבעה חשאית, כפי שאכן נעשה בסדרה של חוקים (קיקרו, **על החוקים**, 34.3). כאשר קיקרו הגן על פומפיוס בפני ביקורת אופטימאטית על כך שיזם, כקונסול של שנת 70, את החוק שהחזיר לטריבוניים של הפלבס את מלוא סמכויותיהם שקוצצו בזמן הדיקטטורה של סולא (*Sulla*), הוא טען לזכותו, כי לחץ עממי חזק הפך את הרפורמה הזו לבלתי־נמנעת: "היה זה תפקידו של מדינאי נבון לא להותיר לדמגוג מסוכן כלשהו [את עניין המאבק למען] מטרה פוליטית שאינה פסולה כשלעצמה, שהייתה כה אהודה על העם שלא ניתן היה להתנגד לה" (**על החוקים**, 26.3). פומפיוס היה עתיד לקבל, במשך שנות השישים, תמורה מלאה מטריבוניים אסירי־תודה על כך שהיה קשוב לדעת הקהל בעניין זה. כאשר שני הקונסולים של שנת 70, פומפיוס

וקראסוס, התייצבו בפני העם בכל הדר כבודם הקונסולרי והציעו להחזיר על כנה את סמכות הטריבוניים – סמכות עתיקת יומין שנוצרה בימי האבות, בשחר ימיה של הרפובליקה – אנו יכולים להיות בטוחים, כי הכבוד למעמד השליט ולמסורת, שאותו שקדה הרפובליקה להקנות לאזרחיה, שיחק בעוצמה רבה לטובת הרפורמה.

יוצא אפוא שכל היתרונות שהעניקה התרבות הפוליטית הרפובליקנית למעמד השליט בשל ההגמוניה התרבותית שלו היו בו בזמן גם חסרונות – או ליתר דיוק, המחיר שהוא נאלץ לשלם לציבור המצביעים בתנאים של פוליטיקה תחרותית. עם כל זאת, אין ספק, כי בסיכום הכולל עלו היתרונות על החסרונות. העובדה שציבור המצביעים היה יכול להשיג הישגים משמעותיים במסגרת השיטה הקיימת, על־פי כללי המשחק הנהוגים בה, בעזרתם של בני האליטה הסנטוריאליים ומתוך הסתמכות על פרשנות מוסמכת של המסורת הנורמטיבית של החברה – כל אלה שירתו את הלגיטימיות ואת היציבות הבסיסית של השיטה הקיימת והקשו על יצירת חלופה מקיפה לשיטה זו. עובדה היא, כי כל השכבות שהיו שותפות באופן מעשי, גם אם לא־שוויוני, למערכת הרפובליקנית של "תן וקח" בין ציבור המצביעים לבין המעמד השליט שמרו על נאמנות יסודית למשטר. לא מצביעיו פשוטי העם של יוליוס קיסר – שלעתים ידעו גם להתפרע כדי להשיג את מבוקשם – הם שקמו בסופו של דבר על הרפובליקה הסנטוריאליים ומוטטו אותה, אלא חייליו הממושמצים, המקצועיים־למחצה. היו אלה חייליו של צבא שחדל, בתנאי הרפובליקה המאוחרת, להיות חלק בלתי־נפרד מציבור האזרחים המצביעים. לא הייתה להם למעשה "מניה" כלשהי, ולו גם צנועה, במשטר הרפובליקני, ולעומת זאת הייתה להם שותפות אינטרסים ברורה עם מצביאם, שרק הוא היה יכול להבטיח את עתידם לאחר השחרור. מוסדות הרפובליקה לא דאגו להם – מן הסתם משום שלא היה להם למעשה כוח אלקטורלי.

ההיבט העממי של השיטה היה בסופו של דבר, גם בגלוייו הרדיקליים יותר, שסתום ביטחון יעיל, שבעזרתו הייתה יכולה האליטה הרפובליקנית ליהנות מהיתרונות העצומים שהשיטה העניקה לה. המחיר שהיא נאלצה לשלם על כך היה משני בחשיבותו בהשוואה לעובדה מרכזית זו. אולם כאשר יציבותה של מערכת מחייבת את קיומם של שסתומי ביטחון כאלה, הם צריכים להיחשב חלק בלתי־נפרד ממנה, מאופייה ומעצם הגדרתה. הדגם האוליגרכי הפשטני לתיאור ולניתוח המשטר הרפובליקני אינו יכול לעמוד; קל יותר לקבוע זאת מאשר להצביע על נקודת האיזון בין היסודות האוליגרכיים של השיטה לבין יסודותיה העממיים. אחת הסיבות לכך היא, שהיסודות האוליגרכיים והעממיים של השיטה היו כאמור במידה רבה – אם כי לא בכל התחומים – שני צדדים של אותו מטבע. ברור כי

בקרן באתר זמנים

<http://www.openu.ac.il/zmanim/>

מה באתר?

- ◀ תקצירים של כל המאמרים בכל הגיליונות של **זמנים** מן השנים האחרונות, וכן מאמר אחד, דבר המערכת וביקורות הספרים מכל גיליון בשלמותם בלוויית תמונות ואיורים.
- ◀ מדור מיוחד לתגובות על מאמרים שהתפרסמו בגיליונות האחרונים של **זמנים**.
- ◀ מפתחות לכל הגיליונות של **זמנים** מן הגיליון הראשון (משנת 1979) ועד לאחרון שראה אור. במפתחות תמצאו את רשימת המאמרים לפי שמות המחברים וכן רשימת מאמרים לפי נושאים.
- ◀ אפשרות לחיפוש באתר **זמנים** לפי שם הכותב או לפי מילה בשם המאמר.
- ◀ הנחיות להגשת מאמרים למערכת **זמנים**, והדרכים ליצירת קשר עם המערכת.
- ◀ כתבו עלינו – ביקורות על גיליונות שונים של **זמנים** שהתפרסמו בעיתונות הכתובה בשנים האחרונות.
- ◀ מידע על כנסים ואירועים בכל התחומים הנוגעים להיסטוריה.
- ◀ הזמנת מנוי – כתובת ומידע למבקשים לחתום על מנוי ל**זמנים**.

ההחלטה איזה צד להדגיש היא, בסופו של דבר, עניין של השקפת עולם.

אין טעם לחפש אנלוגיות ישירות ופשטניות בין הרפובליקה הרומית (או כל פרק אחר של ההיסטוריה הטרום-מודרנית) לבין מציאות מודרנית כלשהי. ואולם, גם כאשר דנים בחברה דמוקרטית מודרנית ובמשטר דמוקרטי בן ימינו, אפשר ואף מתבקש לדבר על שילוב כלשהו, מתוך יחסי גומלין מורכבים, בין היבטים עממיים והיבטים אליטיסטיים. מעטים יאמרו, כי בדמוקרטיה המודרנית אין תפקיד משמעותי לאליטות. האם, באיזו מידה, ועד איזו נקודה מתיישבת עוצמתן של אליטות אלה וכוח המניפולציה הנתון בידיהן עם חירות אמתית של העם – או, במושגים מודרניים, עם דמוקרטיה אמתית – בעניין זה אין לצפות להסכמה בין חוקרי החברה המודרנית, כשם שאין לצפות להסכמה בין חוקרי רומא העתיקה.

לקריאה נוספת:

רחל פייג וישניא, **בחירות, בוחרים ונבחרים ברפובליקה הרומית העתיקה**, תל-אביב: ההוצאה לאור של אוניברסיטת תל-אביב, 2008.

P. A. Brunt, **The Fall of the Roman Republic and Related Essays**, Oxford: Clarendon Press, 1988.

Karl-J. Hoelkeskamp, **Reconstructing the Roman Republic: An Ancient Political Culture and Modern Research**, trans. Henry Heitmann-Gordon, Princeton: Princeton University Press, 2010.

Fergus Millar, **The Crowd in Rome in the Late Republic**, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1998.

Robert Morstein-Marx, **Mass Oratory and Political Power in the Late Roman Republic**, Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Henrik Mouritsen, **Plebs and Politics in the Late Roman Republic**, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Alexander Yakobson, **Elections and Electioneering in Rome: A Study in the Political System of the Late Republic**, Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 1999.

Alexander Yakobson, "Traditional political culture and the people's role in the Roman Republic", **Historia** 30 (2010), 282–302.

מקורות האיורים:

תמונות בעמודים 33, 37: ויז'ואל/Corbis

תמונה בעמוד 43: א.ס.א.פ. קריאייטיב/Bridgeman